

УДК 343.98:343.346.2:343.122

Вознюк А. А. – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ;
Кузьмічова-Кисленко Є. В. – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ПРОБЛЕМИ ВСТАНОВЛЕННЯ ПОТЕРПІЛОГО ВІД ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ЧИ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ТРАНСПОРТУ ОСОБАМИ, ЯКІ КЕРУЮТЬ ТРАНСПОРТНИМИ ЗАСОБАМИ

Розглянуто проблемні аспекти встановлення потерпілого як учасника кримінального провадження. Визначено поняття потерпілого як ознаки складу порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами.

Ключові слова: порушення правил безпеки дорожнього руху, експлуатація транспорту, потерпілий як учасник кримінального провадження, потерпілий як ознака складу злочину, приватне обвинувачення, примирення на підставі угод.

Серед злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту поширеними є такі, що пов'язані з порушенням правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. Під час розслідування цієї категорії кримінальних правопорушень слідчий має встановити потерпілого, що здебільшого є досить проблемним. На початку кримінального провадження особи, яким завдано шкоди внаслідок учинення злочину, передбаченого ст. 286 Кримінального кодексу (КК) України, набувають статусу потерпілого. Згодом, примирившись з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, вони відмовляються визнати

себе потерпілими. Проблемним також є питання щодо того, чи можна особу вважати потерпілою, якщо вона не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення чи заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Таким чином, проблема встановлення потерпілого в провадженнях щодо порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, набуває актуальності.

Аспекти проблеми встановлення потерпілого від злочину досліджували такі науковці: Ю. В. Александров, Ю. П. Аленін, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубінський, Ю. О. Іванов, В. В. Кривобок, Л. Д. Кокорев, О. П. Кучинська, М. С. Малейн, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. М. Савінов, М. В. Сенаторов, В. М. Смітєнко, З. Д. Смітєнко, М. С. Строгович, А. І. Шаповалова, М. Є. Шумило, В. Є. Юрченко та ін.

Метою статті є аналіз проблемних питань, що виникають під час установлення потерпілого як учасника кримінального провадження, а також відмежування його від потерпілого як ознаки складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України, а також розроблення способів їх вирішення.

Для кваліфікації злочину за ст. 286 КК України обов'язковою є наявність потерпілого. Це впливає не лише з логічного тлумачення складу порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, що спричиняє наслідки у вигляді завдання середньої тяжкості й тяжких тілесних ушкоджень, настання смерті тощо. У диспозиції ч. 1 і 2 ст. 286 КК України вжито термін «потерпілий».

Кримінально-правовий статус потерпілого від злочину в кримінальному праві є досить неоднозначним. Кримінальне законодавство не містить визначення потерпілого від злочину. Натомість, на думку Т. І. Присяжнюка, це фізична особа, якій злочином заподіяно шкоду (або наявна загроза її заподіяння), на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених КК України [1].

Поняття потерпілого від злочину В. С. Ковальський тлумачить як особу, наділену ознаками, що безпосередньо визначені в кримінальному законі чи які випливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснено злочинне посягання [2].

Науковці А. А. Музика та Є. В. Лащук вважають, що потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, стосовно якої вчинено злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдано істотну шкоду (чи виникає загроза її заподіяння). У контексті сформульованого визначення істотною шкодою (чи створенням загрози її заподіяння) вчені пропонують вважати суспільно небезпечні наслідки діяння, передбачені кримінально-правовою нормою, а не обов'язкову ознаку будь-якого злочину [3].

Деякі вчені обґрунтовують позицію, згідно з якою потерпілим можуть бути також юридичні особи. Зокрема, М. В. Сенаторов потерпілим від злочину пропонує вважати фізичну чи юридичну особу, державу, інше соціальне утворення або суспільство загалом, тобто соціальний суб'єкт, благам, праву чи інтересу якого злочин завдає шкоди [4, с. 7]. На думку В. Є. Батюкової, потерпілий у кримінальному праві – це фізична або юридична особа, яка внаслідок учинення злочину зазнає фізичної, матеріальної чи моральної шкоди та має комплекс особистісних ознак, що передбачені нормами Особливої частини КК України як обов'язкові або результативні і впливають на правильну оцінку діяння винного та призначення покарання [5].

Водночас єдине законодавче визначення потерпілого від злочину містить ч. 1 ст. 55 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України, відповідно до якої потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

Перед правозастосовними органами постає питання, яке саме визначення потерпілого використовувати для кваліфікації злочинів – законодавче (ч. 1 ст. 55 КПК України) чи розроблене вченими в галузі кримінального права. Очевидно, що в такій ситуації для потреб КК України доцільно використовувати визначення потерпілого, передбачене нормами кримінального процесуального закону, оскільки в теорії кримінального права немає одностайної думки щодо цієї ознаки складу злочину.

Отже, для потреб як кримінального, так і кримінального процесуального законодавства доцільно застосовувати визначення потерпілого, передбачене ч. 1 ст. 55 КПК України.

Однак варто ототожнювати потерпілого як ознаку складу злочину і як учасника кримінального провадження.

Відмінність між кримінально-правовим і кримінальним процесуальним поняттями потерпілого полягає в тому, що:

1) потерпілому від злочину не завжди завдано шкоду суспільно небезпечним діянням. У певних ситуаціях можливе лише створення загрози її завдання. Натомість у КПК України чітко наголошено на завданні фізичної, моральної чи майнової шкоди;

2) у кримінальному праві особа набуває статусу потерпілого з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи його зареєстровано. Саме тоді й виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення завданої шкоди, примирення з винним. Натомість у кримінальному провадженні потерпілою визнають особу з моменту завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, однак права й обов'язки потерпілого особа набуває з моменту подання особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, заяви про залучення її до провадження як потерпілого або надання нею письмової згоди слідчому, прокурору, суду на визнання особи потерпілою;

3) у кримінальному провадженні потерпілим може бути визнано не лише фізичну особу, яка відповідно до кримінально-правової норми є потерпілим від злочину, а й інших фізичних та юридичних осіб [6, с. 67].

Таким чином, з огляду на положення закону і теорії кримінального права, потерпілим у будь-якому разі є фізична особа, якій унаслідок кримінального правопорушення завдано моральної, фізичної або майнової шкоди.

Попри те, що права й обов'язки потерпілого відповідно до ч. 2 ст. 55 КПК України виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, це не означає, що її не вважають потерпілим від злочину. У повному обсязі своїми правами й обов'язками потерпілий може користуватися лише із зазначеного вище моменту. Однак і до цього моменту законодавець визнає особу потерпілим. Про це свідчить той факт, що згідно з п. 1 ч. 2 ст. 56 КПК України, під час досудового розслідування потерпілий має право на визнання

його потерпілим. Тобто законодавець до офіційного визнання визнає особу потерпілим.

Водночас у слідчій практиці правоохоронці не завжди поспішають визнавати особу потерпілою з моменту порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, і завдання їй фізичної шкоди. Слідчі визнають осіб, яким завдано такої шкоди, потерпілими лише після проведення судово-медичної експертизи на встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень. У зв'язку із цим постає питання: який статус має особа безпосередньо після вчинення щодо неї кримінального правопорушення та до надання висновку експертом? До результатів судово-медичної експертизи особу слід визнавати потерпілою, однак, якщо їй завдано легких тілесних ушкоджень унаслідок порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспортного засобу, то може не бути складу злочину, передбаченого ст. 286 КК України, а тому її не можна вважати потерпілою в кримінальному провадженні.

З огляду на це, оперувати категорією «постраждалий» некоректно, адже законодавець не визначає на законодавчому рівні такого суб'єкта, а, навпаки, зараховує його виключно до потерпілих.

Така неузгодженість термінології спричиняє проблеми на практиці. Хибною є думка, що якщо потерпілий від злочину, передбаченого ст. 286 КК України, відмовився від визнання себе потерпілим, то немає складу зазначеного вище злочину, а тому кримінальне провадження може бути закрито на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України (через установлення відсутності складу кримінального правопорушення).

Помилковість такого твердження пов'язана з ототожненням потерпілого в кримінальному та кримінальному процесуальному праві.

Якщо у злочині, передбаченому ст. 286 КК України особі завдано шкоду у вигляді тілесного ушкодження середньої тяжкості, тяжкого тілесного ушкодження або заподіяно смерть, то вона в будь-якому разі є потерпілою в кримінально-правовому та кримінальному процесуальному значенні. Тобто факту завдання шкоди достатньо для того, щоб вважати особу потерпілою, незалежно від її особистої позиції (особа може не вважати себе потерпілою). Однак, відповідно до норм КПК України, для потреб кримінального провадження факту завдання такої шкоди

недостатньо – особа має подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

Згідно з ч. 7 ст. 55 КПК України, якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд мають право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. Без такої згоди особу в разі необхідності може бути залучено до кримінального провадження як свідка, вона користуватиметься правами й обов'язками, передбаченими ст. 66 КПК України. Отже, про закриття кримінального провадження на підставі п. 2 ч. 1 ст. 284 КПК України в цій ситуації не йдеться.

Однак наявна можливість закриття кримінального провадження на підставі п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК України (потерпілий, а у випадках, передбачених КПК України, – його представник відмовився від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення). Кримінальне провадження щодо порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами можна розпочати у формі приватного обвинувачення. Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 477 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення може бути розпочате на підставі заяви потерпілого щодо кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 286 КК України (порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, без обтяжуючих обставин), що передбачає наслідки лише у формі тілесних ушкоджень середньої тяжкості. У разі тяжких тілесних ушкоджень або заподіяння смерті (ч. 2, 3 ст. 286 КК України) кримінальне провадження розпочинають на загальних підставах.

Кримінальне провадження за ч. 2 і 3 ст. 286 КК України закривають також, якщо: не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді й вичерпані можливості їх отримання; набрав чинності закон, яким скасована кримінальна відповідальність; помер підозрюваний, обвинувачений; є вирок за тим самим обвинуваченням, що набрав законної сили, або постановлена ухвала суду про закриття кримінального провадження за тим самим обвинуваченням (ч. 1 ст. 284 КПК України).

Водночас передбачено кримінальне процесуальне заохочення у формі укладення угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним або обвинуваченим (ч. 1 ст. 468 КПК України) щодо злочинів невеликої або середньої тяжкості, а в кримінальному провадженні – у формі приватного обвинувачення. Отже, у кримінальному провадженні за ч. 1 ст. 286 КК України можливе укладання угоди про примирення. Її наслідком може бути призначення особі, яка вчинила аналізований злочин, узгодженого покарання або призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням.

Провадження на підставі угод та у формі приватного обвинувачення можливе лише в разі, якщо особа набула статусу потерпілого, а не є заявником або свідком.

Здійснене дослідження дає підстави для формулювання науково обґрунтованих висновків і пропозицій.

1.3 огляду на те, що єдине законодавче визначення потерпілого від злочину міститься в ч. 1 ст. 55 КПК України, його потрібно застосовувати як для кримінального, так і кримінального процесуального законодавства. Водночас не слід ототожнювати потерпілого як ознаку складу злочину й учасника кримінального провадження.

2. Відмінність між кримінально-правовим і кримінальним процесуальним поняттям потерпілого полягає в тому, що:

– потерпілому від злочину не завжди завдають шкоди суспільно небезпечним діянням. У певних ситуаціях можливе лише створення загрози її завдання. Натомість у КПК України чітко наголошено на завданні фізичної, моральної чи майнової шкоди;

– у кримінальному праві особа стає потерпілою від злочину з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи було його зареєстровано. Саме з цього моменту виникають її права, передбачені КК України, зокрема на відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди, примирення з винним. У кримінальному провадженні потерпілою визнають особу з моменту завдання їй кримінальним правопорушенням моральної, фізичної або майнової шкоди, однак права й обов'язки потерпілого виникають в особі з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення, заяви про залучення її до провадження як потерпілого чи

надання нею письмової згоди слідчому, прокурору, суду на визнання особи потерпілою;

– у кримінальному провадженні потерпілим може бути визнана не лише фізична особа, що передбачена кримінально-правовою нормою як потерпілий від злочину, а й інші фізичні та юридичні особи.

3. Якщо у злочині за ст. 286 КК України особі завдано шкоду у вигляді тілесного ушкодження середньої тяжкості, тяжкого тілесного ушкодження або заподіяно смерть, то вона в будь-якому разі є потерпілою в кримінально-правовому та кримінальному процесуальному значенні. Тобто факту завдання шкоди достатньо для того, щоб вважати особу потерпілою, незалежно від її особистої позиції (особа може не вважати себе потерпілою). Однак, відповідно до КПК України, для потреб кримінального провадження факту завдання такої шкоди недостатньо, адже особа має подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Присяжнюк Тамара Іванівна. – Київ, 2006. – 20 с.

2. Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – Київ : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

3. Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лащук. – Київ : Паливода А. В., 2011. – 191 с.

4. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сенаторов Микита Валерійович. – Харків, 2005. – 20 с.

5. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Батюкова Вера Евгеньевна. – М., 1995. – 23 с.

6. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій / А. А. Вознюк. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – 236 с.

REFERENCES

1. Prysiashniuk, T.I. (2006). Instytut poterpiloho u kryminalnomu pravi Ukrainy [Institute of the victim in the criminal law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Navrotskyi, V.O. (Ed.). (2013). *Ukrainske kryminalne pravo. Zahalna chastyna* [Ukrainian Criminal Law. General part]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
3. Muzyka, A.A., & Laschuk, Ye.V. (2011). *Predmet zlochynu: teoretychni osnovy piznannia* [The subject of crime: the theoretical foundations of knowledge]. Kyiv: Palyvoda A.V. [in Ukrainian].
4. Senatorov, M.V. (2005). Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi [Victim of crime in criminal law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Batiukova, V.E. (1995). Poterpeвшii v ugovnomn prave [Victim in criminal law]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Moscow [in Russian].
6. Vozniuk, A.A. (2016). *Kryminalne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna* [Criminal Law of Ukraine. General part]. Kyiv: Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 23.08.2017

Vozniuk A. – Ph.D in Law, Associate Professor, Head of Science Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine;

Kuzmichova-Kyslenko Ye. – Ph.D in Law, Senior Research Fellow of Laboratory on the Problems of Pre-Trial Investigation of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Problems of Victim Identification in Violation of Traffic Safety Rules or Vehicle Operation by People Steering Dransportation Devices

Key problems arising in the course of identification of victim as party to the criminal process are analyzed along with separation of the definition of victim as crime (traffic violation) classifying element.

It is identified that victim's presence is obligatory to classify the crime under Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine. Taking into account that the only legitimate definition of crime victim is contained in the Art. 55 (1) of the Criminal Procedure Code of Ukraine, it can be equally applied either to criminal or to criminal procedure legislation.

Key difference between criminal and criminal procedural definitions of victim is in the following: 1) victim of a crime may sometimes not be inflicted with damage by commission of socially

dangerous act but threatened with it. Criminal Procedure Code of Ukraine clearly focuses on physical, moral or property damage; 2) domestic criminal legislation defined person as a victim since the moment of crime commission regardless of whether it was registered or not. In the course of criminal proceeding person is defined as a victim since the commission of relevant crime led to physical, moral or property damage, but certain rights and obligations arise only after the victim submitted an application on commission of a crime against this person with inclusion as a party of a criminal proceeding and written approval of its status of victim submitted to investigator, prosecutor or judge; 3) other individuals and legal entities can be defined as victims in the course of criminal proceeding.

If a crime under Art. 286 of the Criminal Code of Ukraine leads to physical damage – moderate bodily injury, grave bodily injury or death – person is identified as a victim according to both definitions. It means that the very fact of damage itself is a substantial ground to identify this person as a victim even if this status is rejected by him/her. Still, Criminal Procedure Code of Ukraine requires the abovementioned fact to be supported by the application on commission of a crime against this person with inclusion as a party of a criminal proceeding and written approval of its status of victim submitted to investigator, prosecutor or judge.

Keywords: violation of traffic safety rules, vehicle operation, victim as a participant of criminal proceeding, victim as constituent element of crime, private charge, reconciliation under agreements.